

**«ԴԱՏ» ԱՐՄԱՏՈՎ ԲԱՂԱԴՐՎԱԾ՝ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ
ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ ***

ՀՏԴ 81՝ 37

DOI: 10.52063/25792652-2026.1.27-219

ՎԱՐԴՈՒՅԻ ԲԱՐՍԵԴՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի հայ բանասիրության ֆակուլտետի
հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
varduhi.barseghyan@ysu.am
ORCID: 0009-0009-4771-8486

Իրավագիտությունը՝ որպես ժամանակակից գիտակարգերի շարքում առանձնահատուկ կարևորություն ունեցող և բարձր պահանջարկ վայելող ոլորտ, քաղաքակիրթ հասարակության մեջ ապահովում է իրավական նորմերի գործադրումն ու դրանց խախտման դեպքում արդարության վերականգնումը: Այս համատեքստում առանցքային դեր ունի իրավական լեզուն, որը ոչ միայն արտահայտում է իրավական հարաբերությունները, այլև համակարգում և ձևավորում իրավական մտածողությունը:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել գրաբարի եզրույթային համակարգում «դատ» արմատով կազմված բառերի իմաստային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև բացահայտել դրանց շարունակականությունը արդի արևելահայերենում: Հետազոտության հիմնական խնդիրներն են՝ «դատ» արմատով կազմված եզրույթների հավաքագրումը, դրանց իմաստաբանական դասակարգումը և պատմահամեմատական քննությունը: Ուսումնասիրության նյութ են հանդիսացել «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» (Վենետիկ, 1836–1837 թթ.) բառարանում արձանագրված՝ «դատ» արմատով բաղադրված 80 եզրույթներ, որոնք մեծ մասամբ արտահայտում են իրավական հարաբերություններ, իսկ առանձին կիրառություններում՝ նաև կրոնական և հասարակական բովանդակություն:

Հետազոտությունն իրականացվել է համեմատական-պատմական և իմաստաբանական մեթոդների համադրությամբ: Վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ արդի արևելահայերենում «դատ» արմատով կազմված բառերը ոչ միայն պահպանել են իրենց գրաբարյան՝ իրավական և արդարադատական իմաստային հիմքը, այլև ենթարկվել են իմաստային ընդլայնման, մասնագիտացման և եզրութաբանական համակարգման:

Հիմնաբառեր՝ գրաբար, իրավունք, իրավական եզրույթներ, դատ, դատաստան, իմաստաբանություն, արդի արևելահայերեն:

Ներածություն

Հայ իրավագիտական միտքը և իրավունքի ակունքները հասնում են վաղ ժամանակներ՝ ունենալով իրենց իրավական աղբյուրները՝ սկզբնապես դրսևորվելով ազգային սովորույթներում, թագավորական կարգադրություններում և եկեղեցական կանոններում: Հետագա դարաշրջաններում իրավական մտքի զարգացումը և իրավագիտական նոր աղբյուրների ի հայտ գալը նպաստել են իրավաբանական

* Հոդվածը ներկայացվել է 20.03.2026թ., գրախոսվել՝ 30.04.2026թ., տպագրության ընդունվել՝ 31.05.2026թ.:

բառապաշարի շարունակական հարստացմանը և համակարգային ձևավորմանը: Այս համակարգը մինչ օրս էլ գտնվում է շարունակական թարմացումների փուլում՝ համապատասխանելով ժամանակի իրավագիտական մտքի պահանջներին:

Հայ իրավաբանական եզրույթաբանության կարևոր բաղադրիչներից է «դատ» արմատով կազմված բառախումբը: Չնայած «դատ» արմատով կազմված բառերի լայն տարածվածությանը և գործառական կարևորությանը՝ դրանց իմաստաբանական զարգացումն արդի արևելահայերենում դեռևս ամբողջական և համակարգված քննության չի ենթարկվել, մինչդեռ նման ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու ինչպես լեզվի շարունակական զարգացումը, այնպես էլ իմաստափոխության օրինաչափությունները:

Մասնագիտական ցանկացած բառապաշարում իմաստաբանությունն ուսումնասիրում է տերմինի դրսևորած իմաստային յուրահատկությունն ու իմաստափոխությունները՝ պայմանավորված լեզվի զարգացման մի շարք գործոններով (Ղարսյան 31): Սույն հոդվածում առանձին քննության նյութ ենք դարձրել ութ տասնյակ եզրույթներ, որոնց գրաբարյան իմաստներին կանոնադաշտանք ստորև՝ դրանք քննելով ըստ Հայր Մկրտիչ Ավգերյանի, Հայր Գաբրիել Ավետիքյանի, Հայր Խաչատուր Սյուրմեյանի աշխատասիրությամբ կազմված «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» (Վենետիկ 1836-1837) բառարանի (այսուհետ՝ ՆՀԲ): Դիտարկված բառերի համար բառարանում բերված են բնագրային օրինակներ, ինչը հիմք է հանդիսացել այդ եզրույթների ճշգրիտ առանձնացման, դրանք համաժամանակյա և տարածամանակյա հայեցակետերով գնահատելու համար: Միաժամանակ եզրույթների՝ արդի արևելահայերենում ունեցած իմաստային վերլուծությունները կատարել ենք՝ հիմք ընդունելով Ստ. Մալխասեանցի «Հայերեն բացատրական բառարան», Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարան», Ռ. Ղազարյանի «Գրաբարի հոմանիշների բառարան», Ռ. Ղազարյանի և Հ. Ավետիսյանի «Միջին հայերենի բառարան» (այսուհետ՝ ՄՀԲ) աշխատությունները: Հաջորդիվ հետազոտենք մեր քննության նյութ հանդիսացող բառերի իմաստաբանական առանձնահատկությունները՝ դասակարգելով դրանք ըստ խոսքիմասային պատկանելության:

«Դատ» արմատով բաղադրված գոյականներ

Գոյականների քննությունը սկսենք հենց ***դատ** բառից, որը, ըստ Գ. Զահուկյանի, փոխառություն է իրանական աղբյուրից (dāt. հմմտ. մ. պ. dāt, հ. պ., dāta) (Զահուկյան 186): ՆՀԲ-ում բացատրվում է որպես *«հանդիսական քննութիւն իրաւանց, վեճ և խնդիր յատենի, վճիռ արդարութեան, իրաւունք»*: Ստ. Մալխասյանցը տալիս է բառի մի քանի իմաստները՝ 1. (իրաւ.) օրենքի պաշտպանությունն ապօրինության դեմ, 2. որևէ գործ, քաղաքացիական կամ քրեական, որ ենթակա է դատարանի քննության և վճռահատության, 3. գործառնությունների շարք, որոնց նպատակն է ըստ օրենքի քննել ու վճռահատել որևէ գործ, որ հանձնված է դատարանին, 4. դատավոր: Ե. Աղայանի բառարանում բառը ևս բազմիմաստ է: Այդ իմաստներից առաջինն իրավական է՝ քաղաքացիական կամ քրեական գործի քննությունը դատական նիստում, դատավարություն, 2. դատարանի քննության և վճռահատության ենթակա գործ, 3. (խսկց.) դատաստան, 4. արդարություն, արդարացի հատուցում: 5. (ժղ.) բողոք, 6. փխբ. քննություն, գնահատու կարծիք: «Գրաբարի հոմանիշների բառարան»-ում տրված են «1. դատաստան, դատումն, դատողութիւն, 2. դատավճիռ, 3. իրաւունք» իմաստները (Ղազարյան 206): Հարկ է նկատել, որ «դատ» արմատը գրաբարի իրավաբանական բառապաշարում խիստ գործածական է եղել: «Դատ» արմատով բաղադրված՝ իրավական հարաբերություններ արտահայտող եզրույթների մի մասն արտահայտում են նույն իմաստը. հոմանիշներ են, ինչպես ***արդարադատութիւն**, ***արդարադատողութիւն**, ***իրաւադատութիւն**,

բառերը: ***Արդարադատություն** բառը գրաբարում նշանակում է «արդարութեամբ դատել, արդար դատաւորություն, անաչառ դատաստան»: Արդի արևելահայերենում բառը ոչ միայն պահպանել է իր սկզբնական իմաստը, այլև նոր իմաստներ ձեռք բերել՝ 1. *պետության դատական-դատավարական գործունեությունը*, 2. *պետության դատական-դատավարական մարմինների ամբողջությունը*, դատական մարմինների սիստեմը, 3. *արդարադատ լինելը*, 4. *արդար, իրավացի վճիռ, դատավճիռ, որոշում* (Աղայան 127): ***Արդարադատաւորություն** և ***արդարադատողություն** բառերի իմաստը բացատրելիս ՆՅԲ-ն հղում է կատարում ***արդարադատություն** բառին: Ե. Աղայանի բառարանում այս երկու բառերը բացակայում են: ***Իրաւադատություն** բառը ՆՅԲ-ն բացատրում է հետևյալ կերպ՝ «*արդարադատություն, իրաւացի դատաստան*»:

Արդի արևելահայերենում բառը սակավ գործածական է, նշանակում է «*իրաւադատ լինելը, արդարադատություն*» (Մալխասյանց 173):

***Դատարան** բառը ՆՅԲ-ում բացատրվում է իբրև «տեղի դատի, ատենան, բեմ, հանդիսարան, դատաստան»: Արդի արևելահայերենում այս բառը ևս պահպանել է իր սկզբնական՝ գրաբարյան իմաստը՝ նշանակելով արդարադատություն իրականացնող մարմին՝ ստեղծված պետության կողմից: Ստ. Մալխասյանցը տալիս է բառի հետևյալ իմաստները՝ «(իրաւ.) 1. *պետական դատական ատենան՝ բաղկացած մի նախագահից և մի քանի (երկու կամ անելի) անդամից, որ պարտաւորութիւն ունի միասնաբար քննելու և վճռելու միջին և բարձր կարևորութեան դատական գործեր և վերաքննելու ստորին ատենաններից բողոքարկված գործերը*, 2. *այն տեղը, որտեղ քննվում են դատերը*, 3. *դատարանի վճիռ*»: Ե. Աղայանի բառարանում «դատաստան» իմաստը հնացած է, առկա է նաև «*դատական գործի քննությանն ու լուծմանը մասնակցող դատավորների կազմը*» իմաստը: ***Դատարան** բառի գրաբարյան հոմանիշներից են ***դատան**, ***դատաստանոց**, ***դատաւորանոց**, ***դատաւորարան** բառերը, որոնք արդի արևելահայերենում գործածական չեն, բացակայում են նաև Ե. Աղայանի բառարանից: ***Դատախազ** բառը գրաբարում նշանակում է ոսոխ, հակառակորդ, ամբաստանօղ: Արդի արևելահայերենում բառը կորցրել է «*ոսոխ, թշնամի*» իմաստը և ստացել նոր իմաստ՝ դառնալով պաշտոնի անվանում 1. օրենքի ճիշտ կենսագործման հսկողությունն իրականացնող պաշտոնյա: 2. *պետական մեղադրող դատական պրոցեսում (պրոկուրոր)* (Աղայան 279): ***Դատախազություն** գրաբարում նշանակում է ամբաստանություն, բողոք, հակառակություն: Արդի արևելահայերենում բառի իմաստը լայնացել է: Մեծմասամբ կիրառվում է օրինականության պահպանման հսկողությունն իրականացնող պետական մարմնի իմաստով, ինչպես նշվում է, օրինակ, «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքում՝ «ՀՀ դատախազությունը միասնական համակարգ է, որը ղեկավարում է Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազը»: Պետության անունից դատարաններում արդարադատությունն իրականացնող պաշտոնատար անձին արդի արևելահայերենում կոչում են ***դատաւոր**, որ գրաբարում ևս նշանակում է «որ ունի զպաշտօն դատելոյ յատենի, դատօղ գդատաստան, իրաւարար»: Հետաքրքրական է, որ գրաբարում իգական սեռի դատավորի համար կիրառելի էր ***դատուհի** բառը, որ նաև նշանակել է դատավորի կին: Ստ. Մալխասյանցը բառի այս երկու իմաստներն էլ նշում է: Ե. Աղայանի բառարանում այն բացակայում է: Այնուամենայնիվ, ներկայում այս պաշտոնի անվանման համար սեռային տարանջատում առկա չէ, կիրառվում է *դատավոր* բառը: ***Դատաւորություն** բառն իր հերթին թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում նշանակում է դատավոր լինելը, դատավորի պաշտոնը: Արդի արևելահայերենում գործածական չէ: ***Բռնադատություն** բառի համար ՆՅԲ-ն բերում է հետևյալ իմաստները՝ «*բռնադատել, բռնություն ընդդէմ ազատութեան, հարկ*»: Արդի արևելահայերենում բառը պահպանել է իր սկզբնական իմաստը: ***Զրադատություն** գրաբարում նշանակում է «*դատաստան գուր, անիրաւութիւն*»: Բառը, ըստ Ստ. Մալխասյանցի, նշանակում է՝ 1. *զրադատելը, անհիմն՝ անիրաւ*

մեղադրանք, 2. (իրավք.) մեղադրյալի կամ դատելիի ուրիշ անձերին ամբաստանելը իբրև յուր մեղսակիցների (Մալխասյանց 39): Արդի արևելահայերենում գործածական բառ չէ:

***Ղատաստան** բառը փոխառություն է պահլավերենից: Գրաբարում բառը բազմիմաստ է. նշանակում է՝ «1. դատումն, քննութիւն իրաւանց, իրաւունք, կշռութիւն, վճիռ, դատակնիք, դատապարտութիւն, 2. դատարան, (դատաստան առնել)»: Արդի արևելահայերենում բառը ևս բազմիմաստ է, ստացել է նաև կրոնական բնույթ: Որպես իրավական բառ՝ նշանակում է՝ «պետական հիմնարկ, որ իշխանութիւն ունի քննել ու վճռել օրէնքով՝ դատական գործերը, քրեական կամ քաղաքացիական», ինչպես նաև դատավճիռ, պատիժ, նաև՝ դատարան: Կրոնական համատեքստում բառը նշանակում է «դժոխք՝ ուր ըստ քրիստոնեաների հաւատի պիտի ուղարկվին տանջվելու մեղաւորները՝ վերջին դատաստանի օրը» (Մալխասյանց 493): Վերոգրյալից պարզ է դառնում, որ ***դատաստան** բառը հոմանիշ է ***դատավճիռ** բառին: Նույն իմաստով հոմանիշ է նաև ***դատագրութիւն** և ***դատակնիք** բառերին: Ե. Աղայանի բառարանում ***դատագրութիւն** բառը բացակայում է: Մյուս երկու բառերն արդի արևելահայերենում պահպանել են իրենց սկզբնական իմաստը: «Ղատ» իմաստով ***դատաստան** բառին հոմանիշ է ***դատան** բառը, որը գրաբարում հանդիպում է նաև ***դատինք** ձևով: Երկու բառերն էլ բացակայում են Ե. Աղայանի բառարանում: Արդի արևելահայերենում կիրառական չէ: ***Ղատապարտանք** բառը թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում նշանակում է ***դատապարտութիւն**, որը ՆՐԲ-ն բացատրում է հետևյալ կերպ՝ «պարտաւորութիւն, պատժապարտութիւն, մահապարտութիւն»: Ստ. Մալխասյանցը տալիս է հետևյալ իմաստները՝ 1. դատարանի վճիռ, որով մեկը դատապարտվում է, 2. վճռված պատիժը, իսկ փոխաբերական իմաստով՝ խիստ մեղադրանք, պարսավանք (Մալխասյանց 493): ***Ղատապարտարան** բառը գրաբարում նշանակում է դատապարտության վայր, միջոց, առիթ: Ստ. Մալխասյանցը ևս նույն իմաստով է բացատրում բառը: Ե. Աղայանի բառարանում բառը բացակայում է: ***Ղատակից** բառն արդի արևելահայերենում նաև ածական է, նշանակում է միասին դատվող անձերից յուրաքանչյուրը: ՆՐԲ-ում բառի իմաստը ստույգ չէ: ***Ղատապարտիչ** բառը արդի արևելահայերենում կարող է գործածվել նաև իբրև ածական: Թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում նշանակում է դատապարտող անձ: Ե. Աղայանի բառարանում բառը բացակայում է: ***Ղատումն** և ***դատողութիւն** բառերը ևս հոմանիշներ են: Արդի արևելահայերենում այս երկու բառերի իմաստներն էլ ընդլայնվել են: ***Ղատումն** բառը նշանակում է նաև վաստակ, իսկ ***դատողութիւն** բառը՝ «մտքի ձև, որն արտահայտում է օբյեկտիվ իրականության առարկաների միջև եղած կապերն ու հարաբերությունները հաստատման կամ ժխտման ձևով» (Աղայան 281): Միջնադարյան Հայաստանի ֆեոդալական իրավունքի ամենահայտնի հավաքածուն, որ կազմել է օրենսդիր Մխիթար Գոշը, կոչվում է ***Ղատաստանագիրք**: Բառը գրաբարում նշանակում է «գիրք օրինաց դատաստանի»: Ստ. Մալխասյանցը և Ե. Աղայանը բառը ևս բացատրում են գրաբարյան իմաստով՝ հղում կատարելով հենց Մխիթար Գոշի աշխատությանը:

«Ղատ» արմատով բաղադրված ածականներ

Սույն հոդվածի շրջանակներում ՆՐԲ-ից դուրս ենք բերել «ղատ» արմատով բաղադրված 26 ածականներ: Հիմանադրաբար շարք են կազմում ***արդարադատ**, ***արդարադատական**, ***ճշմարտադատ**, ***իրաւադատ** բառերը, որոնք նշանակում են «իրաւարար, անաչառ, իրաւամբք դատող»: Արդի արևելահայերենում ***արդարադատ** բառը նշանակում է 1. անկողմնապահ, անաչառ, շիտակ, անշահախնդիր, անկաշառ, իրավադատ, ճշմարտադատ, արդարակշիռ, ուղղակշիռ, հավասարատես (արդարությանը դատող): 2. արդարացի, 3. արդարամիտ, 4.

արդարավճիռ (Սուքիասյան 108): ***Իրաւադատ** բառը ևս արդի արևելահայերենում պահպանել է իր սկզբնական իմաստը՝ նշանակելով՝ *իրավացի դատող, արդարադատ*: Միաժամանակ, բառը կարող է նշանակել նաև *իրավացի դատված*: ***Ճշմարտադատ** բառը բացակայում է Ե. Աղայանի բառարանում, իսկ ***արդարադատական** բառը առկա չէ Ստ. Մալխասյանցի բառարանում: ***Անձնադատ** բառը գրաբարում նշանակում է *«անձամբ զանձն դատող, անձամբ յանձնէ դատեալ»*: Արդի արևելահայերենում այն հոմանիշ է *ինքնադատ* բառին, սակավ կիրառելի է:

Գրաբարում հոմանիշներ են նաև ***բռնադատիչ** և ***բռնադատու** բառերը: ***Բռնադատիչ** բառն արդի արևելահայերենում նաև գոյական է, նշանակում է «նա, ով բռնադատում է» (Մալխասյանց 395): Ե. Աղայանի բառարանում երկու բառերն էլ բացակայում են: ***Բռնադատ** բառը գրաբարում նշանակում է *բռնավոր, բռնակալ, բռնավորական*: Ածականի գերադրական աստիճանը՝ ***բռնադատագոյն** բառը՝ բռնավորագոյն: Արդի արևելահայերենում երկու բառն էլ պահպանել են իրենց գրաբարյան իմաստները: Ստ. Մալխասյանցը ***բռնադատ** բառի համար տալիս է բռնադատող, բռնավոր, բռնավորական իմաստները: Եդ. Աղայանը բառի իմաստը բացատրելու համար հղում է կատարում ***բռնի** բառին: Վերջինիս բառարանում ***բռնադատագոյն** բառը բացակայում է: ***Բռնադատական** բառը ՆՅԲ-ն բացատրում է «բռնադատեալ, բռնական» իմաստներով: Արդի արևելահայերենում բառը ունի նաև բռնադատությանը կատարված, բռնադատությունն պարունակող իմաստները: ***Բռնադատողական** բառը գրաբարում նշանակում է *ստիպողական, հարկեցուցիչ*: Ե. Աղայանի Բառարանում այն բացակայում է, իսկ Ստ. Մալխասյանցը բացատրում է նույն իմաստով: ***Դատապարտական** բառը, ըստ ՆՅԲ-ի, նշանակում է «որ ինչ հայի 'ի դատապարտութիւն», ***դատապարտիկ** բառը՝ «դատապարտ, իրաւամբք պարտաւորեալ», ***դատապարտակից**՝ «ի միասին դատապարտեալ, պատժակից», ***դատավճռակից** բառը՝ «ծայնակից 'ի տալ զվճիռ, միախոհ վճռատու»: ***Դատապարտական** բառը ներկայում գործածական է *դատապարտությանը հատուկ, դատապարտություն պարունակող, մեղադրական* իմաստներով: Մյուս երեք բառի համար Ստ. Մալխասյանցը տալիս է գրաբարյան իմաստները, իսկ Ե. Աղայանի բառարանում դրանք բացակայում են: ***Դատասաց** և ***դատիչ** բառերը արդի արևելահայերենում պահպանել են իրենց գրաբարյան իմաստները՝ համապատասխանաբար նշանակելով *դատ սիրող, վարող և դատող, քննադատ*: ***Դատաստանաւոր** թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում նշանակում է *դատ ունեցող*: ***Դատավարժ** ածականը ևս գրաբարում և արդի արևելահայերենում պահպանել է իր իմաստը՝ նշանակելով *մտավարժ, մտքով դատելու վարժ*: ***Դատախնդիր** գրաբարում նշանակում է «վրեժխնդիր իրաւանց, իրաւաբար», արդի արևելահայերենում հնացած ձև է, նշանակում է *դատ հարուցող, բացող*: ***Նախադատ** և ***նախադատական** բառերը գրաբարում հոմանիշներ են, նշանակում են *ընտրող, ընտրողական*: Արդի արևելահայերենում բառերը հնացած ձևեր են, ոչ գործածական: ***Կրկնադատ** ածականը գրաբարում նշանակում է «կրկին դատելի կամ դատել, պարտաւոր յոյժ», արդի արևելահայերենում բառը կարող է գործածվել թե՛ իբրև գոյական, թե՛ իբրև ածական: Գոյականական իմաստով նշանակում է «կրկին՝ երկրորդ կայացած՝ կայացող դատ»: Ածականական իմաստով նշանակում է «կրկին՝ երկրորդ անգամ դատված՝ դատվող, հազվադեպ՝ կրկնակի դատապարտելի» (Աղայան 775): Արդի արևելահայերենում կիրառվում են ռեցիդիվ, կրկնահանցագործ եզրույթները: ***Դատողական** բառը գրաբարում ունի «ծայնակից 'ի տալ զվճիռ, միախոհ վճռատու» իմաստը: Արդի արևելահայերենում գրաբարյան իմաստը հնացած է, բառն առավել գործածական է «մտածական» իմաստով:

«Դատ» արմատով բաղադրված բայեր

Առանձնացրել ենք նաև «դատ» արմատով բաղադրված դարձվածքային 10 միավորներ (այսուհետ՝ ԴՄ), որոնց արտահայտած իմաստը համեմատել ենք նաև Ռ.

Ղազարյանի «Գրաբարի դարձուածաբանական բառարանի» տվյալների հետ: Նախ անդրադառնանք ***դատել** բառին, որ գրաբարում նշանակում է «դատ կամ դատաստան առնել, որոշել և վճռել յատենի, պատժել կամ վարձատրել, արժան համարել»: Թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում բառը բազմիմաստ է: Արդի արևելահայերենում նշանակում է դատական նիստում մեկի գործը քննել, ցուցմունք տալ, դատապարտել: Ներկայում բառն օգտագործվում է նաև հետևյալ իմաստներով՝ 1. մարզական խաղը կամ մրցումը վարել, 2. գնահատել, 3. դատողություն անել, 4. կարծիք կազմել, 5. ձեռք բերել (Աղայան 281): Բառին համարժեք է ***դատ առնել** ԴՄ-ն: ***Ղատապարտել** գրաբարում նշանակում է «դատաստանաւ պարտաւոր առնել, պատժապարտ կամ մահապարտ վճռել, յանցաւոր ցուցանել կամ համարել, պարտաւորել» (ՆՐԲ 600): Ժամանակակից հայերենում այն իրավագիտության մեջ գործածվում է որպէս եզրույթ՝ նշանակելով՝ *հանցագործին դատապարտել և մեղադրական դատավճիռ կայացնել*՝ հաստատելով պատիժը: Համարժեք ԴՄ՝ ***Ղատապարտ առնել**: ***Ղատախազել** կամ ***Ղատախազ լինել** գրաբարում նշանակում է *ամբաստանել, բողոքել, գանգատվել*: Արդի արևելահայերենում նշանակում է 1. դատախազություն անել, 2. մեղադրական ճառ ասել, 3. ամբաստանել, մեղադրել (Աղայան 279): ***Ղատափետել** կամ ***Ղատափետել առնել** գրաբարում նշանակում է «հարստահարել, յանիրաւի դատել, ատել»: Արդի արևելահայերենում ***Ղատափետել** բառը ավելի կիրառական է խիստ նախատել, պախարակել իմաստով: ***Ղատափետ առնել** ԴՄ-ն գործածական չէ, բացակայում է Ե. Աղայանի բառարանում: ***Բռնադատել** բառը թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում բազմիմաստ է: Գրաբարում ունի հետևյալ իմաստները՝ բռն առնելով թախանձել, ստիպել, բռնավորաբար նվաճել ընդ բռամբ, հարստահարել, բռնաբարել (ՆՐԲ 515): Ներկայում կիրառական է *հարկադրել, բռնություն՝ ուժ գործադրել, պարտադրել* իմաստներով: ***Զրադատել** գրաբարում նշանակում է *զուր դատել, զրպարտել*: Հետաքրքրական է, որ Ե. Աղայանը բառը համարում է նորաբանություն՝ տալով «զուր, հանիրաւի դատել, մեղադրել» բացատրությունը: Այդուհանդերձ, կարծում ենք, որ բառը գործածական չէ: Նույն իմաստով ներկայում կիրառվում է «զուր դատել» արտահայտությունը: ***Ղատ դնել** և ***Ղատախնդիր լինել** ԴՄ-ները գրաբարում հոմանիշներ են, նշանակում են մեկի դեմ դատ սկսել՝ ի դատ մտանել: Արդի արևելահայերենի ԴՄ-ները կիրառական չեն: ***Ղատ խնդրել կամ առնուլ** գրաբարում նշանակում է «վրէժ խնդրել կամ առնուլ՝ դատաստանաւ»: Ստ. Մալխասյանցը բացատրում է՝ «դատաստանով վրէժ առնել, դատաստանը տեսնել» իմաստներով: Ե. Աղայանի բառարանում դրանք բացակայում են: ***Ղատ տալ կամ հատուցանել** ՆՐԲ-ում բացատրվում է «վրէժս լուծանել, համար տալ» իմաստներով, «Գրաբարի դարձուածաբանական բառարանում»՝ «պատասխանատու լինել, պատիժը կրել»: Ստ Մալխասյանցը ևս տալիս է բառի այս իմաստը: ***Ղատակշիռ լինել** գրաբարում նշանակում է «ուղիղ դատմամբ կշռել»: Ստ. Մալխասյանցը հղում է կատարում *կշռադատել* բառին, որն արդի արևելահայերենում ակտիվ բառ է, նշանակում է *քննել, վերլուծել, մտածելով որոշել*:

Արդի արևելահայերենում «դատ» բառով բաղադրված գործուն դարձվածքներից են՝ **դատ ու դատաստան տեսնել, դատավճիռ կարդալ, մեկի գլխին դատավոր լինել, (Աստծո) ահեղ դատաստան** և այլն:

«Ղատ» արմատով բաղադրված մակբայներ

Սույն քննության առարկա եզրույթներից չորսը, ըստ ՆՐԲ-ի, մակբայներ են: ***Արդարադատապէս** բառը գրաբարում նշանակում է «արդարադատ գոյով, արդար դատաստանաւ»: Արդի արևելահայերենում բառը ևս մակբայ է: Ըստ Ստ. Մալխասյանցի՝ նշանակում է *արդարադատ կերպով, արդարութեամբ, իրաւացի կերպով*: Ե. Աղայանի բառարանում բառը առկա չէ: ***Ղատաւորաբար** բառը թե՛ գրաբարում, թե՛ արդի արևելահայերենում նշանակում է *իբրև դատաւոր*:

***Դատողաբար** բառը ևս արդի արևելահայերենում պահպանել է իր նախնական իմաստը՝ նշանակելով «դատելով, կշռադատելով, քննելով, խոհեմութեամբ» (Մալխասյանց 495), իսկ ***դատողապէս** բառը բառարաններում բացատրվում է հենց «դատողաբար» իմաստով: Վերոնշյալ չորս բառերն էլ բացակայում են ՄՅԲ-ում:

«Դատ» արմատով բաղադրված երկխոսքիմասայաին արժեք ունեցող բառեր

Գոյական և ածական: Մեր արձանագրած եզրույթներից երկուսը՝ ***դատապարտ** և ***դատաստանական**, գրաբարում կարող են կիրառվել թե՛ իբրև գոյական, թե՛ իբրև ածական: ***Դատապարտ** բառն իբրև գոյական նշանակում է «յանցանք արժանի դատապարտութեան», իբրև ածական՝ «յանցանք արժանի դատապարտութեան»: Ըստ «Գրաբարի հոմանիշների բառարան»-ի՝ **դատապարտ** ածականը հոմանիշ է հետևյալ բառերին՝ 1. *պատժապարտ, պարտաւոր, վնասապարտ, մեղապարտ, յանցաւոր*, 2. *դատապարտական, անիրաւ* (Ղազարյան 206): Ստ. Մալխասյանցը բառը համարում է ածական՝ հղում կատարելով 1. *դատապարտեալ*, 2. *մեղադրեալ*, 3. *դատապարտելի, մեղադրելի* բառերին: Ե. Աղայանը բառը համարում է հագվադեպ, տալիս դրա ածականական իմաստը՝ «դատապարտված»: ***Դատաստանական** բառն ունի «որ ինչ հայի ի դատաստան կամ յիրաւունս»: «Գրաբարի հոմանիշների բառարանում» հղում է կատարվում դատողական բառին (Ղազարյան 207): Ստ. Մալխասյանցը այս բառը ևս համարում է միայն ածական՝ տալով «դատաստանի վերաբերեալ, դատական» իմաստները: Ե. Աղայանը բառը համարում է հնացած ածական: ՄՅԲ-ում վերոքննյալ երկու բառերն էլ բացակայում են:

Ածական և մակբայ: Արձանագրել ենք միայն մեկ բառ՝ ***գրադատ**, որը գրաբարում կարող է գործածվել թե՛ իբրև ածական, թե՛ իբրև մակբայ: Բառը գրաբարում նշանակում է «ի զուր դատող, և դատելով, տարապարտ, անհիմն, անպատճառ, անիրաւ, յանիրաւի»: Ստ. Մալխասյանցը տալիս է բառի միայն մակբայական իմաստները՝ «զուր՝ յանիրաւի դատող, անհիմն, անիրաւ»: Ե. Աղայանի և ՄՅԲ-ում բառը բացակայում է:

Եզրակացություն

«Դատ» արմատով բաղադրված գրաբարյան եզրույթներն իրենց անփոխարինելի դերն են ունեցել հայ իրավագիտական մտածողության ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Դրանց զգալի մասը, անցնելով լեզվի զարգացման փուլերը, արդի արևելահայերենում պահպանել է իր իմաստաբանական էությունը՝ միաժամանակ ենթարկվելով կառուցվածքային և գործառական փոփոխությունների:

Սույն հոդվածում առանձնացրել ենք 80 եզրույթներ, որոնցից 30-ը գոյական են, 26-ը՝ ածական, 17-ը՝ բայ, 4-ը՝ մակբայ: Դուրս գրված բառերից 2-ը կարող էին կիրառվել թե՛ որպես ածական, թե՛ որպես գոյական, ևս 1 բառ կարող էր ունենալ ածականական կամ մակբայական կիրառություն: Եզրույթներից 44-ը հնացած ձևեր են, արդի արևելահայերենում ոչ կիրառական:

Մեր կատարած ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ իրավական համակարգի փոփոխությունները, պետականության ձևավորման փուլերը իրենց ազդեցությունն են ունեցել նաև «դատ» արմատով բաղադրված եզրույթների վրա՝ հաշվի առնելով, որ այդ բառերի մի մասի իմաստները պահպանվել են գրեթե անփոփոխ (օրինակ՝ դատ, դատել, դատաստան, դատավոր), մինչդեռ մյուսները ենթարկվել են կամ բառիմաստի նեղացման, կամ ընդլայնման, որոշ բառեր էլ դուրս են մղվել ակտիվ գործածությունից՝ տեղ տալով նորաբանություններին կամ փոխառություններին: Արդյունքում ձևավորվել է իրավաբանական բազմաշերտ

բառապաշար, որտեղ համադրվում են պատմական ժառանգությունն ու արդիական լեզվական միտումները:

Այսպիսով, ամփոփելով արձանագրենք, որ «դատ» արմատով գրաբարյան եզրույթների ուսումնասիրությունը ոչ միայն լուսաբանում է հայերենի բառապաշարի պատմական զարգացումը, այլև հնարավորություն է տալիս բացահայտելու իրավաբանական լեզվի ձևավորման օրինաչափությունները արդի արևելահայերենում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբաջյան, Աննա և ուրիշներ. *Հայոց լեզվի պատմություն*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2017:
2. Աղայան, Էդուարդ. *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*. «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1976:
3. Հայր Գաբրիել Ալետիքեան և ուրիշներ. *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի*, Տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1836-1837:
4. Հովհաննիսյան, Լավրենտի. *Գրաբարի բառարան-Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր*. Էդիթ Պրինտ, Երևան, 2010:
5. Մալխասյանց, Ստեփանոս. *Հայերեն բացատրական բառարան*. ՀՍՍՌ պետական հրատ., Երևան, 1944-1945:
6. Ղազարյան, Ռուբեն. *Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2000:
7. Ղազարյան, Ռուբեն և ուրիշներ. *Միջին հայերենի բառարան*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009:
8. Ղարսյան, Աննա, *Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինները*. Հեղ. հրատ., Երևան, 2022:
9. Ջահուկյան, Գևորգ. *Ժամանակակից հայերենի բառակազմություն և իմաստաբանություն*. ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ, Երևան, 1989:

WORKS CITED

1. Abajyan, Anna yev urishner. Hayots' lezvi patmut'yun, EPH hrat. [History of the Armenian Language, YSU publishing house] Yerevan, 2017. (In Armenian)
2. Aghayan, E'duard. Ardi hayereni bacatrakan bar'aran, Hayastan hrat. [Explanatory Dictionary of Modern Armenian, Hayastan ed.] Yerevan, 1976. (In Armenian)
3. Hayr Gabrie'l Awetik'ean yev urishner. Nor bar'girk' haykazean lezui, Tparan Srboyn Ghazaru, [New Dictionary of the Armenian Language, Printing House in San. Lazaro], h. 1, Venice, 1836-1837. (In Armenian)
4. Hovhannisyan, Lavrenti. Grabari bar'ar'an-Nor haykazyan bararanum ch'vkayvats bar'er', Edit' Print, [Grabar Dictionary - Words not attested in the New Haigazian Dictionary, Edit Print, Yerevan] 2010. (In Armenian)
5. Malkhasyants', Step'anos. Hayeren bats'atrakan bararan, HSSRR hrat., [Armenian Explanatory Dictionary], Yerevan, 1944-1945. (In Armenian)
6. Ghazarian, Ruben. Grabari dardzuatsabanakan bararan, EPH hrat. [Phraseological Dictionary of Grabar, YSU publishing house], Yerevan, 2000. (In Armenian)
7. Ghazarian, Ruben yev urishner. [Dictionary of Middle Armenian, YSU publishing house, Yerevan, 2009. (In Armenian)]
8. Gharslyan, Anna, Ardi hayereni iravabanakan terminnery. [Legal Terms of Modern Armenian], Author's edition, Yerevan, 2022. (In Armenian)

9. Jahukyan, Gevorg. Zhamanakakakits' hayereni barakazmut'yun yev imastabanut'yun, HKHSH GA hrat. [Word Formation and Semantics of Modern Armenian, ASSR Publishing House] Yerevan, 1989. (In Armenian)

THE DEVELOPMENT OF CLASSICAL ARMENIAN LEGAL WORD UNITS FORMED WITH THE ROOT «DAT» IN THE MODERN EASTERN ARMENIAN

VARDUHI BARSEGHYAN

*Yerevan State University, Faculty of Armenian Philology,
Chair of History of the Armenian Language and
General Linguistics, Ph.D. Student
Yerevan, the Republic of Armenia*

Jurisprudence, as one of the most significant and highly demanded fields among modern academic disciplines, ensures the implementation of legal norms and the restoration of justice in cases of their violation within a civilized society. In this context, legal language plays a key role, as it not only expresses legal relations but also systematizes and shapes legal thinking.

The purpose of this article is to examine the semantic features of words derived from the root “դատ” (“judgment,” “trial”) in the terminological system of Classical Armenian (Grabar), as well as to reveal their continuity in Modern Eastern Armenian. The primary objectives of the study are to collect terms formed with the root “դատ,” to classify their semantics, and to conduct a historical-comparative analysis. The research material consists of 80 terms containing the root “դատ,” recorded in the dictionary *Nor Bargirk Haykazeen Lezui* (“New Dictionary of the Armenian Language,” Venice, 1836–1837), which predominantly denote legal relations and, in certain usages, also convey religious and social meanings.

The study was conducted through a combination of comparative-historical and semantic methods. The analysis has shown that words derived from the root “դատ” in Modern Eastern Armenian have not only preserved their Classical Armenian legal and judicial semantic basis, but have also undergone semantic expansion, specialization, and terminological systematization.

Keywords: *Classical Armenian, legal terms, justice, semantics, modern Eastern Armenian.*

РАЗВИТИЕ ГРАБАРСКИХ ТЕРМИНОВ С КОРНЕМ «ԴԱՏ»/ [д`ат] («СУД») ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ВОСТОЧНОАРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

ВАРДУИ БАРСЕГЯН

*аспирант кафедры истории армянского языка и общей лингвистики
факультета армянской филологии
Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Юриспруденция как одна из наиболее значимых и востребованных областей среди современных научных дисциплин обеспечивает в цивилизованном обществе реализацию правовых норм и восстановление справедливости в случае их

нарушения. В данном контексте ключевую роль играет юридический язык, который не только выражает правовые отношения, но и систематизирует и формирует правовое мышление.

Целью данной статьи является исследование семантических особенностей слов, образованных от корня «դիւլ» («суд», «судить») в терминологической системе классического армянского языка (грабара), а также выявление их преемственности в современном восточноармянском языке. Основными задачами исследования являются сбор терминов, образованных от корня «դիւլ», их семантическая классификация и историко-сопоставительный анализ. Материалом исследования послужили 80 терминов с корнем «դիւլ», зафиксированных в словаре «Нор баргирк хайказеан лезви» («Новый словарь армянского языка», Венеция, 1836–1837 гг.), которые в большинстве случаев выражают правовые отношения, а в отдельных употреблениях имеют также религиозное и общественное содержание.

Исследование проведено с применением сравнительно-исторического и семантического методов. В результате анализа установлено, что слова с корнем «դիւլ» в современном восточноармянском языке не только сохранили свою грабарскую правовую и судебную семантическую основу, но и подверглись семантическому расширению, специализации и терминологической систематизации.

Ключевые слова: *грабар, право, юридические термины, суд, семантика, современный восточноармянский язык.*